

Добрият преводач е самотник, защото непрекъснато създава и съпреживява съдбата на преводите си

Добромир Григоров е дългогодишен преподавател по български език в Карловия университет. По време на своя четиригодишен мандат той привлече млади чехи и словаци към тежката и отговорна работа на преводача. Студентите му се ангажираха и с превода на филми, представяни в рамките на Дните на Българското кино в чешката столица. Григоров участва активно в организирането и провеждането на конференцията, посветена на ролята на чешката интелигенция в България, проведена от Българския културен институт в Прага през есента на 2008 г., като съвместно с Марцел Черни редактира сборника с доклади от конференцията.

Добромире, има ли интерес към изучаването на български език в Чехия? Къде освен в чешката столица се изучава български?

Български език се преподава най-систематично и дълго в Прага и Бърно. От три години университетът в Пардубице също подготвя българисти. В други чешки университети – в градове като Пилзен, Ческе Будейовице, Острава или Оломоуц, преподаването на български език има статута на свободно избираема дисциплина и курсовете не се подновяват ежегодно. До днес България изпраща един лектор в Чехия, в Карловия университет в Прага.

Каква е традицията на тази специалност в Прага?

Историята на лектората започва от есента на 1931 г. Тогава проф. Иван Шишманов, като министър на просвещението, подписва заповед за изпращането на поета и публициста Кирил Христов като преподавател по български език и литература в Немския университет в Прага. Кирил Христов започва преподавателската си работа от 1932 г. и живее в Прага девет години. Хорариумът му се състои от часове по съвременен български език (граматика и правоговор преди всичко, както показва архивът на поета в Прага) и най-нова българска литература. По онова време – а и според самия Кирил Христов – конспектът по най-новата ни литературна история започва с произведенията на Иван Вазов и включва всички значими български автори до началото на 30-те години. След

Добромир Григоров

Първата световна война, т. е. след като Чехословакия създава целенасочено национална образователна система и нови научно-изследователски структури, които не са продукт на образователната стратегия на Австро-Унгария, българската култура в Карловия университет е предмет на специализиран интерес преди всичко от страна на медиевистиката и фолклористиката. Най-значимата публикация от този период е студията върху старобългарската литература, написана от утвърдения литературен историк Милош Вайнгарт. За съжаление, до днес тази монография е първият и единствен труд, написан от чешки учен, представящ систематично конкретен период от

българската литературна и културна история.

Какво е според теб нивото на специалността Българистика през 2010 година?

Понастоящем в чисто формалния смисъл не съществува специалност, която се нарича Българистика, тъй като в Карловия университет моделът на филологическо образование бе заменен с т. нар. ареални изследвания (areálová studia). Административната промяна води до допълването на обучението по език и литература с нови познания по политическа и обществена история на страните в Югоизточна Европа. Затова в регистъра на специалностите във Философския

факултет на Пражкия университет първокурсниците могат да изучават български език и културната ни история в новата специалност, наречена Югоизточноевропейски изследвания. *Опитът на колеги от университети в цяла Европа показва, че стремежът да се подмени филологическият университетски модел не винаги води до добри резултати.* Едно от най-неприятните последствия от въвеждането на ареалните изследвания, което още през 2005 г. споделиха колеги от Франция и Швеция, е неспособността на абсолвентите да работят с текстове. С други думи, те нямат достатъчно езикова практика, която да им позволи да се ориентират в чуждата културна среда, която са изучавали. В университети в Париж и Стокхолм са намалени часовете по съвременен практически език в името на обновяването на учебната програма. Това се случва в Прага през последните три години и все още не зная какъв ще бъде резултатът от новата учебна програма. Една от чешките специфики след въвеждането на новата специалност Югоизточноевропейски изследвания бе това, че първокурсниците не разпознаваха какво всъщност се крие зад това название. Само по себе си то не казва много.

От какво се е определял интересът към българите от страна на чехите?

От края на XIX в. интересът към българите в Чехия традиционно се е определял от любопитството към случващото се в културната география на Балканите. След 1918 г. външната политика на Т. Г. Масарик институционализира и в някакъв смисъл петрифицира този интерес. Така до днес преподаването на български език и култура се поставя в своеобразна зависимост от изучаването на културите и езиците на територията на бивша Югославия. Дали така нареченият „южнославянски контекст“, който в Прага много често се отъждествява с културното пространство на бивша Югославия, е най-подходящата контекстуална рамка при създаването на новата университетска специалност, ще разберем в бъдеще. Съмненията ми се определят от много причини, но

С Ондржей Заяц

ще посоча само два примера. Лингвистиката работи с понятието „балкански езиков съюз“ (Balkansprachbund), което е ключово за един от нейните раздели – балканско езикознание. Съюзът включва много малка част от актуалните езикови разорявания на територията на бивша Югославия (разговорния сръбски език и говорите в Призренско и Тимошко). Езиковият съюз се дефинира от структурни, тоест неповърхностни сходства (на много равнища в езика, от фонетиката до синтаксиса и фразеологията), сближаващи румънски, новогръцки, албански, български, езика на гагаузите и отделни турски диалекти. Съвременното състояние на езикови сходства е резултат от многовековното съжителство на индоевропейски (романски, славянски и други) езици, което твърде трудно се модифицира от обществено-политически промени в географията на Западните Балкани. Езиците са изключително благодатно поле за изследване, когато на тях гледаме като на ключ към анализа на човешкото мислене. Езиковият съюз с устойчивата вътрешна логика на развитието си – където и да се намира – е много по-устойчива категория от която и да е федеративна политическа конструкция. Историята на Европа предлага много сюжети с неуспешни федеративни проекти. В Софийския университет съществува сравнително нова специалност „Балканистика“, чиято програма включва изучаването на основните езици и култури на полуострова. За обща изненада на колегиата от самото начало специалността бе привлекателна за едни от най-добрите новопри-

ети студенти. За разлика от София традиционният формат на славистиката в Прага и Бърно не показваше интерес към балканското културно пространство извън територията на доскорашна Югославия. Едва през последните две години в Карловия университет традиционната рамка се разширява и отскоро в програмата са включени новогръцки, албански и румънски език.

Втората причина да диференцираме българската обществена ситуация спрямо т. нар. „южнославянски“ (югославски) контекст се открива в травматичните конфликти на Западните Балкани и следствията от тях. Погледът на чужденеца, който не различава балканското пространство или механично пренася национално-специфичното от една общност върху друга, прави невъзможно сравнението и унифицира. Ключовите събития в социо-културната история на България през последните двайсет години например не могат да се сведат до анализ на гражданска война, довела до изострена етническа и религиозна нетърпимост. Затова едномилонната българската диаспора зад граница след 1989 г. не включва бежанци, а е съставена преди всичко от икономически емигранти.

Пристигайки в Прага част от колегите ми сякаш предварително знаеха какъв следва да бъде официалният, институционалният код на моето говорене и мислене, и не се интересуваха от личната ми позиция. По различни, често възприемани като „болни въпроси“ на българската културна история, тя беше предварително известна. Макар наскоро пристигнал и непознат, мнението ми по теми

(изброявам произволно) като Одринска Тракия, мюсюлманите в България, отношението към малцинствените групи или съвременна Македония беше изненадващо известно. От мен се очакваше определянето на стереотипи, наложени върху институционалната роля на лектора.

В Прага отивах със съзнанието, че мога да работя без да смесвам институционалната си роля и собствената си позиция. Ще уточня този избор – алтернативата на официалната гледна точка винаги е означавала дистанция и самоирония. Университетската аудитория може да бъде пространство на избора между аргументите на различни гледни точки, място на отстояването на тези аргументи, на рационалната игра между „за“ и „против“.

Понякога диалогът и в университетската аудитория беше проблематичен, а причината за това не бе в различните степени на информираност. Много често самоиронията не отговаряше на очакванията на част от студентите. Това се случваше както на семинарите по българска литературна история, така и в разговорите, които засягаха различни културно-исторически дебати в и за България. Припомнях, когато можех, Радичковата самоирония. Старият и черен циганин, който излязъл пред катуна, погледнал как неговите малки циганчета, мръсни и черни, станали още по-мръсни и по-черни, като се захванали да си играят в една още по-черна локва, за да възкликне с умиление: „Лебеди мои!“. Такава самоирония не беше по възможностите на всички читатели, пред които представях Радичков, защото трудно можеха да видят себе си по същия начин.

Всъщност най-добрите студенти гледаха критично на стереотипите за България и ги анализираха.

Как според теб могат да бъдат спечелени студентите за тази вече не така атрактивна специалност?

Винаги ще има желаещи да учат български език – по-голямата част от тях разпознават в него екзотичното, а за някои, макар и малко, езикът е социокултурен код. Причините да се изучава български език са изненадващо различни и трудно могат да

Със студенти от Карловия университет и със съпругата си Ваня

се обобщят. А и изучаването на една чужда култура не винаги е атрактивно занимание, още по-малко, когато това говорим за „култура на малката територия“, каквато е българската. Пред всеки студент – ако посвещава поне част от времето си на България – стои трудната задача да опосредства конкретни стойности на съвременната българска култура или социалната ѝ среда в контекст, който носи своята различна история и логика. Опосредстването далеч не е само самотно академично занимание, това може да бъде всеки делничен опит да препоръчаме какво си струва, например, да прочетем от новата българска литература, или какво си струва да видим на филмовия екран – въпроси, които задават приятели, близки или колеги. Най-сложното на тази ситуация е да се открие един от възможните подходящи кодове на представяне. Ако вземем за пример един художествен текст, изпитанието на опосредстването не се изчерпва с езиковите трудности на превода, а с уменията този текст да се впише удачно в нова литературна ситуация, да се открият провокациите, които привличат новите читатели на непознатия сюжет. С други думи, опосредстването манипулативно променя непознатото в близко и познато. А преводачът следва да овладее, в най-добрия смисъл, и техниките на медийната манипулация. Преводачите на чужда литература са посредници, от които се очаква да притежават качества на добри мениджъри. Днес трудно можем да се приемем, че преводът на текста приключва с последната точка в неговия ръкопис, или с отпечатването на

книгата. В началото на ХХ в. литературните критици все още са били подходящият и доминиращ посредник между читателите и текста. За добро или за лошо днес оценките на литературната критика в медийното пространство не са сред най-чувствемите. Добрият преводач е самотник, защото непрекъснато съпреживява съдбата на преводите си, и най-важното – от него се очаква да я конструира. В този смисъл вникването и познаването на чуждата културна традиция не е атрактивно начинание, тъй като не винаги е по силите (или по вкуса) на всеки. Занаятчийството в преподаването не е само формалното усвояване на граматическата структура. Когато ранната поезия на Константин Павлов, или прозата на Теодора Димова, Милен Русков, Яна Букова (и на много други млади и не съвсем млади автори), се приемат като доказани предизвикателства пред бъдещите преводачи, ежедневната работа в аудиторията не е напразна. Атракцията обаче приключва в този момент, след това иде ред на самотничеството.

Като преподавател по български език в Карловия университет ти ангажираше някои от студентите си с превод на българска поезия и проза. Редица от тях се включиха и в превода на български филми в рамките на Дните на българското кино, което БКИ организира вече две поредни години. Кои са според теб в момента най-талантливите преводачи от български на чешки от младата генерация?

Участието на студентите, изучаващи български език, в Дните на българ-

ското кино през 2009 и 2010 г., бе много подходяща възможност не само публично да докажат нивото на подготовката си, а и да подскажат на всички скептици, че изучаването на така наречените „малки“ езици и култури никога не е било занимание с аудиторна, кабинетна приложимост. Съзнанието за липсата на приложимост стои много близо до неспособността да покажем какво умеем, на какво сме способни. И разбира се, в голяма степен е обвързано със самооценката ни, иначе казано – със съзнанието за собствената ни цена. Преводът на най-новото българско кино, създадено след 2005 г., изискваше представянето на множество реалии, които преднамерено или не, затрудняваха чешкия зрител; изискваше уменията да се открие езиковата игра във всяка отделна сцена. Езиковата стилистика в киното е една традиционна техника, която се актуализира и извежда на преден план в новите български филми. Новото ни кино не само ползва високите и ниските регистри на езика, в него много често говорят и чужденците, а подобен избор на персонажи още по-ясно налага внимателното вглеждане в техниките, които артикулират внушенията в киноизкуството. Овладяната езикова преводимост на съвременното българско кино всъщност правеше възможна културната преводимост на новите ни филми зад граница. Неслучайно Явор Гърдев през 2009 г. още с пристигането си в Прага се интересуваше от това, до каква степен са преводими на чешки субтитрите на неговия „Дзифт“. Като един от преводачите от български на английски език режисьорът удря на камък – част от реалиите и езиковите игри във филма си остават неразбираеми за англоезичния зрител. Много показателна бе искрената изненада на някои от студентите – преводачи от лошото качество на преведените български филми, участвали на популярния фестивал „Фебиофест“. Всъщност Българският културен институт в Прага организира прожекции на малко филми, но залага на добрия им превод – субтитрите не се превеждат през или от английски език. Организаторите на „Фебиофест“ – едновременно стойностна и атрактивна инициатива

С Петра Соукупова и Итка Троянова

– не следят качеството на преводите, поне на част от представените филми. Тази реакция на студентите ни бе много показателна за това, как след премиерните Дни на българското кино от 2009 г. младите преводачи придобиха не само известен опит, а и самочувствието „да проверяват“ какво могат другите около тях. Реакциите на зрителите в кино „Светозор“ през 2009 г. ясно показаха, че субтитрите на шестте представени български филма можеха да участват с успех в конкурс за филмов превод. Не зная дали Сдружението на преводачите в Чехия организира подобен конкурс, но според мен част от националните награди заслужено можеха да получат българистите – преводачи на съвременно българско кино. Най-новите ни филми през 2009 и 2010 г. в Прага бяха преведени от студентите Итка Троянова, Маркета Кратохвилова, Иржи Черни, Зузана Пиптова, а от университетските ми колеги бе поканен и Марцел Черни, който освен преводач на съвременна българска литература, е преподавател по история на българската литература в Карловия университет. Стискам палци на всекиго от тях и искрено се надявам българските институции в Чехия да ги подкрепят и занапред!

Ти беше четири години преподавател по български език в Карловия университет. Кои моменти от преподавателската и обществена си дейност смяташ за възлови през този период? Кои са незабравимите моменти от престоя ти в Прага?

Ежедневното удоволствие да слушам как студентите откриват нови и нови средства да изразяват себе си на чуждия език, който им преподавах. Чешкото издание на стихосбирката „Лапидариум“ от Георги Господинов от 2009 г. в превод на Ондřej Заяц и студентските преводи на филмите за Дните на съвременното ни кино, организирани от Българския културен институт в Прага (2009, 2010). Конференцията, посветена на ролята на чешката интелигенция в България, проведена през есента на 2008 г. (инициирана от Посолството на България в Чехия и реализирана преди всичко от нашия културен институт в Прага), и съвместната редакторската работа с Марцел Черни и предпечатата на Севда Коваржова по издаването на сборника. Книгата трябваше да излезе от печат за девет седмици, получи се.

Въпросите зададе Мария Захариева

ДОБРОМИР ГРИГОРОВ

завършва Славянска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От 1994 г. преподава история на чешката литература и история на славянските литератури. Първата му книга е „Милан Кундера и познанието на романа“ (Colibri, 2001, София). Публикува в специализирани издания в Чехия и България. Превежда чешка художествена литература и съвременна хуманитаристика. Член е на международната редколегия на списание Slavia. От 2006 до 2010 г. преподава български език и история на българската литература в Карловия университет в Прага.